

оптимально, але для історії не існують умовного способу. Прийняття рішення надовго визначило напрям розвитку нашої землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. – К. : Наук. думка, 1988. – 260 с.
2. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия. – М. : Рус. фонд содей. обр. и науке, 2009. – Т. 3. Вост. источ. – 264 с.
3. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия. – М. : Рус. фонд содей. обр. и науке, 2010. – Т. 4. Западноевроп. источ. – 512 с.
4. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия. – М. : Рус. фонд содей. обр. и науке, 2009. – Т. 5. Древнесканд. источ. – 384 с.
5. Іларіон Київський. Слово про Закон і благодать [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>
6. Лев Диякон. История / пер. М. М. Копыленко. – М. : Наука, 1988. – 237 с.
7. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью / пер. А. С. Бычкова. – СПб. : Тип. Эдуарда Праца, 1862. – 256 с.
8. Літопис Руський : за Іпатським списком. – К. : Дніпро, 1989. – 590 с.
9. Продолжатель Феофана. Жизнеописания византийских царей / пер. и узд. Я. Н. Любарского. – СПб. : Наука, 1992. – 348 с.
10. Фотій, патріарх Константинопольський. Окружное послание к восточным архиерейским престолом... [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/acts/09/3/867_foty.htm

REFERENCES

1. Braichevsky M. Yu. Approval of Christianity in. - K.: Science. opinion, 1988. - 260 p.
2. Ancient Russia in the light of foreign sources: textbook. - M.: Rus. sode fund arr and science, 2009. - Vol. 3. Vost. the source - 264 s.
3. Ancient Russia in the light of foreign sources: textbook. - M.: Rus. sode fund arr and science, 2010. - T. 4. Western Europe. the source - 512 s.
4. Ancient Russia in the light of foreign sources: textbook. - M.: Rus. sode fund arr and science, 2009. - T. 5. Dreveskand. the source - 384 s.
5. Hilarion of Kiev. The Word of Law and Grace [Electronic resource]. - Mode of access: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>
6. Leo Deacon. History / Per. M. M. Kopylenko. - M.: Science, 1988. - 237 pp.
7. Annals collection called Patriarchy or Nikon's chronicle / per. A. S. Bychkova. - St. Petersburg : Type. Eduard Praz, 1862. - 256 pp.
8. Chronicles of Rus': according to the list of the Hapat. - K.: Dnepr, 1989. - 590 p.
9. The follower of Theophanes. Life descriptions of the Byzantine kings / per. and ozd. Y. N. Lyubarsky. - St. Petersburg : Science, 1992. - 348 pp.
10. Photius, Patriarch of Constantinople. Circular sent to the eastern bishops' thrones ... [Electronic resource]. - Access mode: http://krotov.info/acts/09/3/867_foty.htm

УДК 37.014.5

Семенченко С.М.
учитель історії Білопільської спеціалізованої
школи І-ІІІ ступенів №1

РОЗВИТОК ОСВІТИ В БІЛОПІЛЛІ В XVII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються головні етапи та особливості розвитку початкової і середньої освіти в місті Білопіль від середини XVII ст. до кінця XX ст. Простежується зміна типів навчальних закладів та форм і методів навчання в залежності від політики Російської імперії в освітній галузі.

Ключові слова: освіта, Білопіль, типи навчальних закладів, початкова освіта, реформа.

Семенченко С.М. Развитие образования в Белополье в XVII – в начале XX столетия

В статье рассматриваются главные этапы и особенности развития начального и среднего образования в городе Белополье со середины XVII ст. до конца XX ст. Прослеживается изменение типов учебных заведений, а также форм и методов обучения в зависимости от политики Российской империи в образовательной отрасли.

Ключевые слова: образование, Белополье, типы учебных заведений, начальное образование, реформа.

Semenchenko S.M. The development of education in Bilopillya from the middle of XVII century to the beginning of XX century.

The article deals with the main stages and peculiarities of the development of primary and secondary education in town Bilopillya. From the time of foundation in the middle of XVII century to the beginning of XX century.

You can follow the change of the types of educational establishments, forms and methods of education which were depended on the policy of Russian Empire in educational field.

Key words: education, Bilopillya, types of educational establishments, primary education, reform.

Відомо, що історія освіти в місті Білопільля починається одночасно з початком його заселення, а саме в середині XVII ст. (Якщо не брати до уваги давньоруський період, коли на території міста у XII-XIII ст. існувало літописне городище Вир). Інтенсивне заселення цієї території розпочалося в середині XVII ст. У 1672 р. белгородський воєвода князь Ромодановський на старому Вирському кладовищі збудував фортецю, навколо якої селилися задніпрянські переселенці. Перша назва міста - Крига - походить від найменування річки. Саме за такою назвою воно згадується в деяких історичних джерелах, наприклад, у літописі Самовидця за 1687 р. Під назвою Білопільля містечко згадується в документальних джерелах початку 1780-х рр. У 1732 р. тут мешкало 392 козаки, 2 122 підпомічники і 60 підсусідків.

У XVII-XVIII ст. Білопільля було сотенним містечком Сумського полку. У 1765-1780 рр. воно входило до складу Слобідсько-Української губернії, у 1780-1796 рр. - до Харківського намісництва, з 1796 р. - повернулося до складу Слобідсько-Української губернії (з 1835 р. - Харківської). Після ліквідації полково-сотенного ладу на Лівобережжі Білопільля в 1780 р. стало повітовим містом Харківського намісництва, згодом - заштатним містом Сумського повіту Харківської губернії.

Вражає кількість церков, збудованих при заснуванні міста Білопільля. Адже потрібно зважити, що переселенці, серед яких були і служителі культу, несли з собою, крім свого збіжжя, ще й церковне начиння. Наприкінці XVII ст. у Білопільлі діяло вісім церков: це Троїцька церква - найдавніший козацький храм, побудована в слободі Проруб у 1672 році; храм Святого Миколая, збудований того ж 1672 року; Покровська церква, про яку вперше згадується в 1685 році; Різдва Богородиці, Стефанівська, Петропавлівська, Іллінська та Спасо - Преображенська церкви, відомі в писемних джерелах із 1685 року. Через певний час Стефанівська і Миколаївська церква були закриті. Оскільки храми розташовувалися на значній відстані один від одного (слободи Проруб, Старосілля, фортеця Крига) та засновувалися вихідцями з різних територій Правобережжя, переважно з Брацлавщини, звідки власне, і принесли назву Білопільля, то прихожани певний час зберігали особливості побуту, однією з яких була велика повага до освіти. Таким чином принаймні при чотирьох церквах було засновано школи для дітей місцевої старшини, козаків та селян.

У ті часи функцію навчання дітей виконували церковно-приходські народні школи, де за вчителів були, як правило, дяки. На чолі такої школи стояв пан дяк-бакаляр (тобто бакалавр). Школи засновувалися парафіянами, котрі самі платили за навчання дітей пану директору (дякові). Училися діти козаків, козацької старшини, міщан, цехових, а також селян. Викладалися в такій школі церковно-слов'янська та російська грамоти, але вся наука повинна була йти українською мовою, якою розмовляли тоді і дяки, і учні. Саме тому населення дуже прихильно ставилося до школи. У той час на Слобожанщині одна школа припадала на 2500 душ.

Дослідник історії слобожанського краю Дмитро Багалій писав, що учні, котрі закінчували таку школу, називалися виростками. Школа містилася біля церкви й поділялася на дві хати: в одній жив дяк з родиною, а в другій розташовувалася школа з довгими столами, за якими сиділи три класи школярів: у першому — ті, котрі учили буквар, у другому — де учили Часослов, і в третьому — де вивчали Псалтир. Ще учні 2-го й 3-го класів учили письмо. Писали або крейдою на чорних дощечках, або чорнилами на папері. Із 3-го класу обирали бажаних до церковного співу, чим займалися тричі на тиждень: зимою в кімнаті дяка, а весною на дворі під повіткою. За українським звичаєм дяк ходив зі своїми виростками співати (колядувати та щедрувати) по будинках місцевих жителів. Шумливо було в школі, бо кожний з 30—40 школярів на весь голос читав або співав своє. Навчалися там довго, а вивчали не дуже багато що. Окрім того траплялося, що й сікли учнів, особливо по суботах, бо різка панувала усюди — думали, що вона може виправити дитину.

Головною метою таких шкіл було виховання християнина. Завдання початкових шкіл - навчити дітей читати й розуміти прочитане, адже християнин повинен був самостійно знайомитися з релігійними книгами й розуміти церковну службу. Уміння каліграфічно писати не вважалося необхідним на цьому етапі освіти, тому учні засвоювали тільки навички спрощеного письма.

Своєрідним явищем у системі освіти в українських землях була діяльність мандрівних учителів - дяків, студентів колегіумів, Києво-Могилянської академії, які під час канікул мандрували Україною. Багато з них не поверталися до свого навчального закладу, приставали до приходських шкіл і навчали дітей, наймалися приватними вчителями, заробляючи цим на життя та розповсюджуючи знання, які іноді виходили за межі тих, що їх надавали церковні школи.

У 1732 році в Білопільлі нараховувалося 4 церковно-приходські школи, де дітей навчали 7 учителів. Але згодом число цих шкіл зменшується, у зв'язку з остаточним закріпаченням селянства, а також козаків та подальшим їх зубожінням і посиленням експлуатації.

Білопільський комісар Терентовський у 1774 році у своєму звіті писав, що при Іллінській церкві існувала школа, де вчилися грамотиці, читанню, а також церковному співу. У ній працювало тоді двоє вчителів. Ця школа показана і в перепису 1732 року (пізніше там діяла однокласна церковно-приходська школа з трирічним навчанням, потім — педагогічне училище, а з другої половини XX ст. — школа №2).

Після ліквідації полково-сотенного устрою на Слобожанщині у другій половині XVIII ст. відбулися значні зміни у всіх сферах життя. Козаків і підпомічників було переведено в статус військових обивателів, які за своїм становищем наближалися до державних селян, лише частина заможної козацької верхівки могла

перейти до купецького та міщанського стану. Таким чином наприкінці XVIII ст. серед 6897 чоловік, які проживали в Білопільлі, 5471 були військовими обивателями, 570 міщан, у тому числі цеховиків, 78 купців, 53 дворян, 63 кріпаки, а решта були представниками духовенства, військовими, чиновниками. На цей час є достовірна інформація лише про 17 учнів приходської школи при Іллінській церкві.

У Лівобережній та Слобідській Україні розвиток середньої освіти відбувався в контексті загальноросійської реформи. 1786 р. Катерина II затвердила "Статут народних училищ", згідно з яким у містах відкривалися головні та малі народні училища.

Із 1803 р. в Наддніпрянщині стали поширювати нову загальноімперську систему освіти. Установлювалися такі типи загальноосвітніх навчальних закладів: початкові парафіяльні училища, повітові училища та гімназії. Офіційно закріплювався становий характер права здобуття освіти. Парафіяльні училища призначалися для дітей «нижчих станів», і навчали в них лише Закону Божому, арифметиці та грамоті.

У 1812 році в Білопільлі було відкрито міське училище, яке працювало з перервами до 1858 року. Кількість учнів у ньому становила кілька десятків дітей із заможних родин. 12 грудня 1843 року при соборній Різдва Богородиці церкві було відкрито приходське училище для навчання дітей державних селян з кількістю учнів у 64 душі. Першим наставником у ньому був священик Костянтин Прокопович.

Становище в галузі освіти стало поліпшуватися після проведення реформ 60-80-х років у Російській імперії. Запровадження під впливом масового культурно-освітнього руху й потреб часу "Положення про початкові народні училища" 1864 р. реформувало освіту.

У 70-х рр. XIX ст. земства сприяли відкриттю нових шкіл, опікувалися змістом і методикою навчання. Вони виділяли асигнування на будівництво та утримання шкіл. Упроваджувалося вивчення історії, географії, математики.

До початкових народних училищ було віднесено елементарні школи всіх відомств, міські й сільські, що утримувалися за рахунок казни, громад і приватних осіб. У них викладали Закон Божий, читання, письмо, чотири арифметичні дії й, де можливо було, церковні співи. Навчання тривало 2- 3 роки (обов'язково російською мовою), могло бути платним або безплатним. Усі народні училища, що раніше перебували у віданні різних відомств, підпорядковувалися Міністерству освіти, а церковно-приходські школи - синоду. Для керівництва навчально-виховною роботою шкіл створювалися повітові й губернські училищні ради, вводилася посада попечителя народних училищ. Школа мала позастановий характер.

Спеціальними правилами 1884 р. були створені церковнопарафіяльні школи, головна увага в яких приділялася вихованню покорі властям і дотриманню церковних канонів. Навчання тривало, як правило, два роки. Церковнопарафіяльні школи розташовувалися переважно в сільській місцевості й підпорядковувалися синоду. У його ж віданні перебували й школи грамоти.

Разюча темрява народу покликала до життя появу системи позашкільної освіти дорослих. Вона з'явилася з ініціативи й діяла завдяки безкорисливій діяльності прогресивної громадськості, об'єднаної в різні освітні товариства, комітети, комісії. Мережа позашкільної освіти дорослого населення складалася з недільних шкіл, вечірніх та повторних класів, народних читань і народних бібліотек. Викладачами в них працювали, як правило, студенти, учителі, прогресивне чиновництво та творча інтелігенція. Вони ж готували для недільних шкіл підручники й посібники. Навчання мало переважно світський характер і в більшості випадків виходило за межі програм початкових навчальних закладів. Крім типово шкільних предметів, у них викладалися географія, історія, природознавство, основи сільського господарства, гігієна. Учителі вели викладання українською мовою, добивалися її офіційного визнання в школах.

Згідно зі статутом 1864 р. середню освіту давали гімназії двох типів: класична (з викладанням давніх латинської та грецької мов) і реальна (без давніх мов). Обидві мали семирічний термін навчання. Випускники класичної гімназії могли вступати до університетів, реальної - тільки до вищих спеціальних навчальних закладів. У реальних гімназіях більше часу відводилося на вивчення математики, природознавства, фізики та космографії, креслення, а також двох європейських мов. У класичних - перевагу надавали стародавнім мовам і формальній логіці. Російська мова й література, географія, історія в гімназіях різних типів мали приблизно однакову кількість годин.

Для свого часу статут гімназій 1864 р. був досить прогресивним. За ним доступ до середньої освіти мали хлопчики всіх станів і віросповідань. Розширювалися права та функції педагогічних рад гімназій. Директор не міг відмінити їхні рішення, а лише оскаржувати їх попечителю учбового округу. Кожна гімназія повинна була мати бібліотеку з книг, допущених для навчальних закладів спеціальними каталогами.

Саме в цей час Білопільля переживає період розквіту. Бурхливо розвивається підприємництво: були засновані салотопні, шкіряні та свічоксальні підприємства, круподерні. Але серед інших видів підприємництва пріоритет належав торгівлі. Торгували рибою, сіллю, дьогтем, худобою... А за обсягами хлібної торгівлі на Лівобережжі Білопільля поступалося лише Харкову. Дуже розвиненим був чумацький промисел, завдяки чому процвітала гуртова торгівля рибою та сіллю. За Всеросійським переписом населення у 1897 році в містечку проживало 15215 чоловік (до речі, зараз у Білопільлі проживає 16 470 осіб).

На жаль, рівень розвитку освіти в Білопільлі наприкінці XIX століття був досить невисоким. Адже діяли лише такі заклади освіти: п'ять церковно-приходських шкіл, міське двокласне училище, міське

однокласне жіноче училище, приватне ремісне училище, приватне училище з дитсадком, міська недільна школа, у якій навчалося 50 учнів, два єврейські хедери (Хедер (їдиш хейдер- кімната) — єврейська релігійна початкова школа, де вчилися виключно хлопчики; навчалися азбуки та читання єврейських текстів без перекладу, світські навчальні дисципліни не вивчалися).

Крім того, у 1908-1909 роках за сприяння місцевих купців було відкрито дві гімназії – чоловічу та жіночу, а також учительську семінарію. Але вчителів не вистачало, оскільки праця була важкою і не досить добре оплачувалася.

У гімназіях Білопільля навчалися переважно діти купців, заможних міщан і селян. Через скрутне матеріальне становище далеко не всі діти могли отримати навіть початкову освіту.

Ці навчальні заклади розпочали роботу в нових, просторих приміщеннях (будівля жіночої гімназії і зараз використовується за призначенням, там навчаються вихованці Білопільської школи-інтернату). Решта закладів освіти, особливо початкової, де навчалися діти незаможних городян, були розміщені в тісних, непристосованих будівлях. І, нарешті, у 1912 році було збудоване нове приміщення земської школи (нинішнє приміщення школи I ступеня Білопільської спеціалізованої школи I-III ступенів №1). Це була велика двоповерхова споруда, збудована за типовим проектом.

Земська школа – це однокласне народне училище Міністерства народної освіти, найбільш поширений тип навчальних закладів Російської імперії з 1874 р. по 1917р. Такі школи мали трирічний курс навчання. Учні в них були розділені на три групи і одночасно навчалися в одній класній кімнаті з єдиним учителем. Але Білопільська земська школа відносилася до нового типу шкіл з чотирирічним терміном навчання, двома класами (по дві групи в класі) та двома вчителями. У закладі викладалися російська мова й чистописання, арифметика в найпростішому викладі, Закон Божий і церковнослов'янська мова, церковний спів. Основним завданням такої школи визначалося надання учням «...стійких навичок грамотності». Навчання здійснювалося виключно російською мовою. Викладанням у школі на постійній основі займалися народні вчителі та навчителі Закону Божого – місцеві священики. Навчалися діти віком від 8 до 12 років, спільно хлопчики й дівчатка, без станових обмежень та різниці у віросповіданні. Діти навчалися 5 днів на тиждень по 4-5 уроків щодня з 10 хвилинною перервою. Навчальний рік у земській школі був дуже коротким і продовжувався сім місяців (з 1 жовтня по 1 травня), з яких приблизно місяць припадав на Святки, Страсний і Святий тижні. Таким чином у школі було 125 навчальних днів упродовж року, батьки не були зобов'язані відправляти дітей до школи, і діти неодноразово починали навчання і неодноразово закінчували. Тому більшість з них навчалася не більше трьох місяців на рік. Недаремно земську школу іноді іронічно називали « трьохзимною», а причиною тому була велика зайнятість селянських дітей у домашньому господарстві.

Навчання було безкоштовним. А самі школи утримувалися за рахунок органів місцевого самоврядування – земств, також мали державну підтримку. При цьому державне фінансування постійно зростало, у той же час грошові внески селянських общин зменшувалися. Земська школа знаходилася під контролем чиновників Міністерства народної освіти – директора та інспекторів народних училищ.

Усі господарські та фінансові проблеми школи, забезпечення вчителів платнею повністю покладалось на Білопільське земство, при якому діяла так звана «училищна рада». До складу цієї ради входили: призначений губернатором чиновник, представники Міністерства внутрішніх справ та духовного відомства.

У 1914 році в місті працювала вчительська семінарія, дві класичні гімназії, міське двокласне училище, ремісниче училище, залізничне двокласне училище з 5 –річним терміном навчання й чотири початкові школи.

Отже, розвиток освіти в Білопільлі з середини XVII ст. до початку XX ст. відбувався в непростих суспільних, економічних та політичних умовах. Виразно можна прослідкувати циклічність: досить високий рівень початкової освіти та її престижність за часів козаччини; майже повний занепад на рубежі XVIII-XIX століть, у період остаточної інтеграції українських земель до складу Російської імперії; чергове піднесення рівня освіти та велика увага з боку влади й громадськості міста в другій половині XIX - на початку XX століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Культура України / Під ред. Ковалевської М.С. – К., 2001.
2. Українська радянська культура. – К., 1994.
3. Багалій Д.І. . Історія Слобідської України/Передмова, коментар В.В. Кравченка;— Х.: Дельта, 1993.
4. Хроленко В.Г. Вир – Крига – Білопілья. Історико-краєзнавчий нарис – Суми, вид-во «Козацький вал», 1997.
5. Журнал Министерства народного просвещения, 1903, май – С.-П.,1903.
6. Историко – статистическое описание Харьковской епархии, отделения II-III – М., 1857

REFERENCES

1. The culture of Ukraine/ Under Ed. Kovalevska M.S/ - K., 2001
2. The Ukrainian soviet culture. – K., 1994.
3. Bagaliy D.I. The History of Slobidska Ukraine/ Foreword, commentary V.V. Kravchenko; - Kh.: Delta, 1993
4. Chrolenko V.G. Vyr – Kryga – Bilopillya. Historical essay – Sumy, Publishing house "Kozatskiy val", 1997
5. Magazine of Ministry of public education, 1903, May – S.-P., 1903
6. History – statistical description of Kharkiv diocese, parts II –III –M., 1857